

Victor NEUMANN

TIMIȘOARA INTERBELICĂ:

ÎNTRE <ETNICITĂȚILE FICTIVE> ȘI SOCIETATEA DESCHISĂ

Perspective alternative asupra istoriei

În acest articol mi-am propus să atrag atenția asupra faptelor semnificative de cultură și de civilizație din Timișoara interbelică, un oraș aflat la confluența dintre Europa centrală și Europa de sud-est. Voi avea în vedere fenomenul identitar urban de după primul război mondial, atunci când regiunea Banat (a cărei capitală este Timișoara) fusese împărțită între statele român, sârb și ungar și când una dintre temele îndelung discutate era conservarea diverselor moșteniri ale Imperiului Austriac și ale Monarhiei Austro-Ungare. Numeroase au fost pledoariile pentru păstrarea unei regiuni nedivizate a Banatului. Ele stăruiau asupra rațiunilor geografice, administrative și economice pentru care trebuia păstrată unitatea regiunii. Iată ce se scria într-unul din memoriile prezentate la Conferința de Pace de la Paris:

“A împărți Banatul ar însemna ruina economică, industrială și comercială a acestei provincii și a locuitorilor ei. Noi nu cunoaștem decât în mod vag motivele strategice și etnice care au putut da naștere acestei idei de a împărți Banatul și noi credem că nimeni niciodată nu va putea afirma că împărțirea s-ar putea face fără a expune provincia la un total dezastru economic. Unitatea geografică și economică a fost în cursul timpului un fapt necontestat, (astfel) încât niciodată în cursul istoriei această provincie n-a aparținut în același timp decât unui singur stat.... Această provincie formează un dreptunghi regulat, ale cărui frontiere sînt constituite de trei mari fluvii, Mureșul, Tisa și Dunărea, precum și de Munții Carpați. În interiorul acestui dreptunghi se găsește un întreg sistem de canale navigabile, de căi ferate, de șosele, care leagă toată provincia cu Tisa și Dunărea....” (Cf. Memoriul prezentat la Conferința de pace de la Paris de delegația șvabilor din Banat publicat în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, an. XII, Noiembrie-Decembrie 1943, Timișoara, p. 421) .

Sub presiunea ideologiilor naționaliste și a consecințelor războiului, documentele de acest fel omiseseră însă referințele la pluralitatea moștenirilor social-culturale și religioase ale urbei. Adică, la moștenirile vizibile în coabitarea bisericilor ortodoxă și catolică; în interferențele germano-austro-româno-sârbe; în asocierea evreilor germani vorbitori ai limbii idiș cu evreii spanioli vorbitori ai limbii ladino ori în asimilarea evreilor emancipați la alte culturi precum acelea de limbă germană sau de limbă maghiară. Toate acestea simbolizau atunci o istorie pe care locuitorii Timișoarei o recunoșteau ca fiind a lor și pe care voiau s-o continue. Interferențele – căci despre ele este vorba - erau consecința firească a istoriei amalgamate a unui oraș de graniță, fapt ce se regăsește în denumirile lui în mai multe limbi: Timișoara/Temeswar/Temesvár/Temeschburg/Temisvaru; în presa

plurilingvă, germană, maghiară și română; în comportamentul social nediscriminator, în inițiativa individuală și civice, în dispoziția cooperantă a autorităților administrative.

Divizarea regiunii, așa cum se decisese prin Tratatul de pace de la Paris, crease nu numai tensiuni între cele trei state vecine, România, Serbia și Ungaria, ci și teama locuitorilor cu privire la politicile centraliste și ideologiile etnonaționaliste. Pe de altă parte, o problemă a statelor formate pe criterii etnonaționale după primul război a fost aceea a recunoașterii și a integrării regiunilor având un patrimoniu cu origini diverse. Noile autorități aveau în față câteva provocări: expresiile multi- și interculturale, existența mai multor religii, recunoașterea istoriilor plurale. Acestea nu aveau corespondent în identitatea formulată pe baza unei *fictive ethnicity* (etnicități fictive), așa cum își imaginaseră elitele vremii. Partidelor politice și guvernelor interbelice ale României, chiar și celor mai tolerante, nu le era simplu să admită că societatea Timișoarei era rezultatul interferenței mai multor limbi și culturi, că ea nu aparținea unei singure expresii religioase și nu purta însemnele unei așa-numite specificități etnonaționale. Culturile și istoriile plurale nu aveau corespondență în orientările monolingve și monoculturale ale statului-națiune.

Recensămintele imperialiste și naționaliste au servit ierarhiilor politice, administrațiilor centralizate, desenării hărții Europei din secolele al XIX-lea și al XX-lea (cf. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemér Mezei, *Recensământul din 1910 – Transilvania* (a se citi și *Banat*), Editura Staff, București, 1999, p. 548-550)¹. În anul 1910, vorbitorii nativi de germană erau cei mai numeroși, 32.963 din totalul locuitorilor. O explicație e utilă. Începând cu Iosif al II-lea, fără a o impune, autoritățile habsburgice au agreat germana ca mijloc de comunicare cu masa populației; aceasta pentru că Timișoara fusese populată în secolul al XVIII-lea cu coloniști de origine germană (șvabii), masa acestora necunoscând o altă limbă decât germana; în al doilea rând, coloniștii italieni, spanioli și francezi au fost asimilați de cei germani; în al treilea rând, în procesul emancipării și modernizării, germana fusese limba în care s-au format elitele din toate regiunile imperiului, prin intermediul ei răspîndindu-se tiparul. Observația lui Benedict Anderson cum că germana dobîndise un dublu statut, universal-imperial și particular-național are o perfectă acoperire în acest caz (*Comunități imaginate. Reflecții asupra originii și răspîndirii naționalismului*, Traducere de Roxana Oltean și Ioana Potrache, Editura Integral, București, 2000, p.81.). La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, germana reprezenta nu doar o referință pentru codul cultural și civic al întregii populații, dar și pentru ideologia și mișcările etnonaționaliste. Era timpul în care persoanele și grupurile erau din ce în ce mai des identificate pe bază de limbă și diferențe culturale. Cît privește

---

¹ În recensămintele ungare din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, precum și în cele românești din secolul al XX-lea, Banatul a fost (e) adesea introdus la capitolul Transilvania, ceea ce contrazicea realitățile identitare ale regiunii situată între Mureș, Tisa și Dunăre, respectiv opțiunile intelectuale, administrative și politice bănățene.

vorbitorii de maghiară din Timișoara, numărul acestora, 28.645, reflectă o creștere în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, datorată schimbărilor politice petrecute după revoluția de la 1848 când maghiara a luat locul latinei și/sau germanei în administrația statală și când aristocrația Ungariei a preferat-o în scopul recunoașterii în ochii marii mase a locuitorilor țărani.

Divizarea în funcție de limbă și de religie – impusă de politicile centraliste - nu corespundea decât arareori cu aspirațiile sociale și intelectuale ale majorității locuitorilor Timișoarei. În anii 1900-1910, orașul continua să existe în temeiul propriilor sale coordonate, avînd ca orientare general acceptată cooperarea dintre cetățeni în scopul binelui de obște. La vremea aceea, Budapesta fusese surprinsă de faptul că Timișoara sfîda orientările ideologice dominante, respectiv naționalismul lingvistic. De exemplu, regimul ungar observa cum limba germană continua să dețină o pondere apreciabilă nu doar în comunicarea interpersonală, dar și în învățămînt, cultură și presă. Cel mai important ziar local era *Temeswarer Zeitung*. În pofida politicii de maghiarizare, 32.963 de locuitori ai Timișoarei continuau să vorbească germana ca limbă maternă. Vorbitorii de română numărau 7.593, iar cei de sîrbă, 3.490, ceea ce indica o normalitate a relațiilor sociale (cf. *Recensămîntul din 1910*, p.548). Plurilingvismul a fost întotdeauna deranjat de naționalisme, la fel cum etnocentrismele au fost deranjate întotdeauna de mai complicata cerință a asumării civismului intercultural.

Cît despre cultele religioase, chiar dacă romano-catolicii reprezentau majoritatea, 49.981 din totalul de 74. 003 locuitori ai orașului, conștiința religioasă nu fusese îngrădită. Practicarea religiilor ortodoxă, mozaică, reformato-calvină, evanghelic-luterană și greco-catolică a fost liberă, bisericile și sinagogile amintitelor culte împînzind cartierele orașului. Diversitatea stimulase organizarea în asociații profesionale, tehnice și științifice. Burghezia avea multe inițiative liberale, fiind susținută de administrația locală, iar orientarea social-democrată fusese parte a culturii politice a majorității cetățenilor orașului.

* * *

Statistica populației Timișoarei interbelice realizată de statul român arată transformările social-culturale, dar și continuitatea în relația dintre majoritate și minorități (vezi criteriile și noțiunile uzitate în *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, editat de dr. Sabin Manuilă, Vol. I-X, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938-1940). Categoria de identitate care deține puterea se schimbă comparativ cu epoca anterioară, “naționalitatea” sau etnocultura devenind esențială în mentalitatea recenzentului.

În vreme ce politica de maghiarizare avusese ca obiectiv asimilarea lingvistică și cetățenească a locuitorilor părții ungare a Monarhiei, românizarea a introdus politica diferențelor în funcție de origini etnoculturale și de numărul persoanelor existente în comunitatea respectivă. Pentru recenzent, noțiunea de “naționalitate” fusese echivalentă cu aceea de neam (semnificația în română

fiind aceea de trib). În felul acesta, cel ce clasifica avea să considere că oferă date precise, fără ambiguități. Vechile criterii, limba și religia, nu dispar, în schimb, dobîndesc noi sensuri. Statistica locuitorilor Timișoarei din anul 1930 (*Recensămîntul...* Vol. II, *Neam, limbă maternă, religie*, București, 1938, p. 468-469) sugerează faptul că statul român era preocupat de ideea de națiune, respectiv de apartenența la o naționalitate. Fusese o tendință generală a statelor nou constituite după primul război mondial și care era inclusă în limbajele social-politice esențialiste și care a generat ideologiile belicoase și conflictele interstatale din al doilea război mondial. Definierea identității potrivit apartenenței “etnonaționale” generase o nesiguranță, orașele și regiunile în care coabitau o majoritate și mai multe așa-zise minorități presupunînd integrarea diversității de culturi, religii și istorii, dar și nuanțări atunci cînd era vorba de identitatea persoanei sau a grupurilor. La vremea respectivă, circa 30% din populația României aparținea unui alt grup cultural, respectiv unei alte “naționalități” decît aceea română, ceea ce nu era relevant din punctul de vedere al Timișoarei și timișorenilor.

În literaturile istorică și sociologică din România, dar și în presa interbelică de limbă română, termenul de “străin”² definea pe cel ce provenea dintr-o altă țară, precum și pe minoritarul din interiorul granițelor statului. Perspectiva de acest fel o dezvoltaseră puțini intelectuali ai Timișoarei timpului, folosind drept loc de afirmare *Revista Institutului Social Banat-Crișana. Buletin Istoric* (1933-1946), publicată sub egida Institutului Social Banat-Crișana. Revista, la fel și Institutul, erau conduse de Cornel Grofșorean, unul dintre primarii Timișoarei anilor 1930. Modelul fusese preluat de la Institutul Social Român din București, respectiv de la Institutul de Cercetări Sociale ale României. Fusese subordonat ideologiei centraliste și influențat de ideologia etnonaționalistă, ideologie vizibilă în articolele colaboratorilor revistei: Emil Botiș, Cornel Grofșorean, Aurel Bugariu, Coriolan Buracu, Aurel Ciupe, Aurel Cosma jr., Gh. Cotoșman, Anton Golopența, Ilie Groșșianu, Romulus Ladea, Octavian Lupaș, Ioachim Miloia, Iosif Nemoianu, Petru Nemoianu, Melentie Sora, Ion Țenchea, Traian Topliceanu. Prin urmare, modelul nu era inspirat de contextul local și nu servea interesele tuturor locuitorilor orașului.

Cu ocazia demersurilor făcute pentru înființarea primei instituții de învățămînt superior din Timișoara, primarul orașului, Stan Vidrighin, înțelese astfel configurația multiculturală a urbei:

“O Școală superioară cum e Politehnica ... va avea să dovedească tăria și superioritatea geniului

---

² Din păcate sensul peiorativ al noțiunii, căci nu poate fi altul deîndată ce cetățenia și nu originile culturale reprezintă liantul și garantul principal al drepturilor omului, se regăsește pînă în ziua de astăzi în terminologia unora dintre cei mai pregătiți și influenți jurnaliști din România. Sintagme de genul “acești străini născuți printre noi” a fost folosită în prezentarea personalității lui Klaus Iohannis, primarul Sibiului, recent ales în conducerea Partidului Național Liberal. Cf. Emil Hurezeanu, interviul luat de Cosmin Prelipceanu în ziua de 1 martie 2013 pe postul de televiziune DG 24.

românesc, va contribui în măsură remarcabilă la consolidarea elementului românesc în Timișoara și Banat și va aduce cu sine naționalizarea tuturor instituțiilor, astăzi încă străine. Impunătoarea majoritate a elementului românesc din întinsul Banatului va câștiga prin acest așezământ acele forțe intelectuale cărora majoritatea ungarilor și șvabilor, astăzi mai bine înarmată (pregătită, n.m.), va fi silită să cedeze. Iar inferioritatea noastră specială din orașul Timișoara, care este o rezultată regretabilă a minorității noastre în acest oraș, se va transforma cu siguranță și aci în superioritate” (Cf. „Adresa Primăriei orașului Timișoara către Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor în chestiunea înființării unei Politecnice în Timișoara” în Victor Vâlcovici, *Școala Politecnică din Timișoara. Zece ani de existență* (octombrie 1920-octombrie 1930), Tipografia Românească, Timișoara, 1930, p. 97-99).

La fel gândea și Onisifor Ghibu, directorul ministerului cultelor și instrucțiunii publice din Consiliul Dirigent, potrivit căruia înființarea instituției de învățământ superior amintite avea ca obiectiv “fortificarea și naționalizarea acestui oraș de graniță” (Cf. „Motivarea bugetului Politecnice din Timișoara” semnată de Onisifor Ghibu în Victor Vâlcovici, *loc.cit.*, p. 14-15, citat p.15).

Examinînd noțiunea de “naționalitate” folosită drept criteriu principal în recensămîntul din 1930, se poate spune că Timișoara reprezenta o provocare pentru recenzenți: 1. pentru că orașul era locuit de mai multe grupuri, fiecare folosind două sau mai multe limbi; 2. pentru că “naționalitatea” nu coincidea întotdeauna cu limba maternă; 3. pentru că identitatea unora dintre locuitorii orașului – exemplul evreilor e relevant în statisticile citate – era, uneori, determinată de religie și nu de limba/limbile vorbite (recenzentul introduce în acest caz noțiunea de „naționalitate evreiască”); 4. pentru că meltingpot-ul Timișoarei făcea adesea imposibilă identificarea cu o singură “naționalitate”, mariajele mixte fiind numeroase și indicînd relații între romano-catolici și protestanți, între ortodocși și greco-catolici, între creștini și evrei (a se vedea “Registrele de căsătorii din anii 1890-1940” în *Arhiva Stării Civile a Orașului Timișoara*; ele consemnează numeroase mariaje mixte în toți anii menționați); 5. pentru că „naționalitatea” sau etnonațiunea e o noțiune relativă într-o regiune în care culturile și obiceiurile se întrepătrund.

Potrivit aceluiași recensămînt al României anilor 1930, distincția identitară a Timișoarei consta în conservarea numărului mare de plurilingvi, vorbitorii nativi de maghiară și germană disputîndu-și întîietatea și fiind urmați la o diferență relativ mică de vorbitorii nativi de română. Din acest punct de vedere, recensămîntul consemnează în anul 1930 un număr de 32.513 de maghiari, 30.670 de germani și 24.088 de români. Cît privește libertatea de conștiință, ea arată tendința autorităților de a impune apartenența la una sau alta dintre religii, fapt ilustrat de numărul foarte scăzut al celor ce se declaraseră liber-cugetători, 41 de persoane dintr-o populație de 91.580 de locuitori. Nu e de mirare, căci statisticile oficiale nu ofereau nici o informație despre bi- și trilingvi, nu uzau de conceptul de cetățean și nu consemnau pe cei asimilați la una dintre culturile și religiile dominante.

Trebuie spus că sub presiunea ideologiei timpului – în care diferența conta mai mult decît

decît similitudinea - numărarea și ordonarea populațiilor în funcție de „naționalitate”, limbă sau religie a fost la moment dat îmbrățișată și de o parte a celor ce s-au regăsit într-o altă comunitate decît aceea română. Cuantificarea devenise o referință nu doar în institutele românești subordonate administrației centrale (cazul amintitului Institut Social Banat-Crișana), dar și în administrațiile comunitare ale fiecărui grup lingvistic sau religios. În contextul în care unele grupuri cultural-lingvistice s-au simțit dezavantajate după primul război, permisivitatea Banatului și a Timișoarei a făcut posibilă o mișcare pentru protejarea grupurilor minoritare. Purtătoare de cuvînt a fost publicația *A Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle* (Minoritatea maghiară. Foaie politică națională), care apărea de două ori pe lună în perioada iunie 1923 – iunie 1942 și care a editat 480 de numere. Redactorii publicației au fost István Sulyok și Elemér Jakabffy. Din 1926 începînd, a fost publicat și un supliment trilingv intitulat *Glasul Minorităților. La voix des Minorités. Die Stimme der Minderheiten*. Cei mai importanți colaboratori ai acestuia au fost: Artúr Balogh, Árpád Bitay, Kelemen Gál, Elemér Gyárfás, György Kristóf, Imre Mikó, Árpád Pál, József Willer. Directorul ambelor publicații a fost Elemér Jakabffy, unul dintre liderii politici ai maghiarilor din Banat și din România.

În paralel cu această preocupare, autoritățile centrale de la București evidențiau creșterea numărului majoritarilor români în orașe precum Timișoara. În vreme ce în anul 1930 fuseseră recunoscute și clasificate de recenzor un număr de 15 naționalități (minorități) ale Timișoarei, în anul 1941 ele se redusese la trei, română, germană și maghiară. În acest scop, la rubrica „altă naționalitate” fuseseră comasate grupurile mai puțin numeroase. În fapt, statistica anului 1941 indica pentru prima oară schimbarea proporțiilor în rîndul populației locale, românii ajungînd majoritari cu 46.466 de persoane. O asemenea contabilizare și stabilire a locului persoanei în societate se baza pe teoria identitară imaginată și formulată în secolul al XIX-lea și care avea ca principal punct de referință conceptul de *Völkischekultur* (cf. Victor Neumann, *Neam, Popor sau Națiune. Despre identitățile politice europene*, Editura Curtea Veche, București, 2005; vezi o nouă perspectivă comparativă a ideii de națiune, Idem, “Peculiarities of the Translation and Adaptation of the Concept of Nation in East-Central Europe. The Hungarian and Romanian Cases in the Nineteenth Century” în *Contributions to the History of Concepts*, Berghahn Publishers, New York-Oxford, Volume 7, Issue 1, Summer 2012, p. 72-101).

Trebuie să spunem că oricît de bine documentată și de clar narată este istoria relațiilor majoritate-minorități, ea presupune nu doar invocarea ori exemplificarea societăților multiculturale, respectiv viața lor sub semnul interculturalității, dar și evidențierea faptului că noua teorie identitară, aceea a etnonațiunii și a “naționalității” era în plină afirmare agresivă, refuzînd convergențele. Ceea ce vrea să spună că înțelesul lucrurilor ar trebui văzut din două unghiuri, statal și local, urmînd a fi

analizate simultan. În cazul amintit al diferențierilor, înțelesul derivă din semantica atribuită conceptelor-cheie ce definesc colectivitățile în limba română: *neam, popor, națiune*. Acest aspect îmi pare util de reținut, mai ales că avem în vedere un oraș, Timișoara, cu trăsături particulare rezultate din geografia locului, din mișcarea demografică, din referințele și interferențele culturale și nu din <etnicitățile fictive> (Pentru detalii, vezi Victor Neumann, *Conceptul de națiune la români și unguri*, carte în curs de apariție la Institutul European).

* * *

În pofida amintitelor neajunsuri și a tendinței de creare a mai multor categorii de cetățeni, Timișoara plurilingvă și multiconfesională și-a continuat “visul” existențial, dezvăluindu-și personalitatea prin modelul său socio-cultural; aportul industrial și comercial adus României; resursele individuale și deschiderea societății; numărul impresionant de asociații culturale, sportive și civice. Voi menționa câteva exemple spre a înțelege mai exact contradicția dintre orientarea politică etnonaționalistă și aspirațiile societății locale:

1. Cel dintâi club profesionist și cea mai celebră echipă de fotbal a României anilor 1930-1940 a fost Ripensia Timișoara. Rezultase dintr-o admirabilă cooperare, reflectând armonia interculturală. Din această echipă făceau parte jucători provenind din toate grupurile culturale ale orașului: german, român, maghiar, evreiesc, sârbesc, etc: Adalbert Hrehuss, Alexandru Schwartz, Balázs Hoksáry, Cornel Lazăr, Dumitru Pavlovici, Eugen Lakatos, Francisc Agner, Gheorghe Ciolac, Gheorghe Oprean, Grațian Sepi II, Gustav Nemeth, Iosif Silvatz, Ladislau Raffinski, Mihai Tanzer, Nicolae Simatoc, Pavel Gall, Rudolf Burger, Rudolf Kotormány, Silviu Bindea, Ștefan Dobay, Vasile Chiroiu II, Vasile Deheleanu, William Zombory, Zoltán Beke. În anii 1930-1940, Ripensia câștigase de mai multe ori campionatul național de fotbal, intrase în competiție cu marile cluburi de fotbal din Europa interbelică și devenise legenda incontestabilă și din toate timpurile a fotbalului românesc. Ea a transmis României unul dintre cele mai credibile mesaje despre spiritul Timișoarei interbelice, numele jucătorilor Ripensiei ajungând să simbolizeze atât recunoașterea talentului sportiv, cât și continuitatea valorilor pacifiste ale orașelor multi- și interculturale ale Europei centrale, valori moștenite de la generațiile precedente (pentru o scurtă istorie a clubului, vezi Alexiu Cristofor, *Ripensia*, Editura Helicon, Timișoara, 1992).

2. O altă dovadă a acestui fel de a gândi și de a fi este impresionanta listă de ziare și reviste, cărți și ilustrate monolingve și plurilingve. O parte dintre ziarele și revistele timișorene din deceniile interbelice au fost editate simultan în limbile română, maghiară și germană. În 1922, apăreau 4 publicații în formatul trilingv amintit; în 1925, 7; în 1926, 4; în 1930, 3; în 1932, 4; în 1933, 6; în 1934, 7 (Apud Thomas Mochnács, *Cultura în Timișoara interbelică*, Teză de doctorat în istorie, Coordonator științific prof.univ.dr. Victor Neumann, Universitatea de Vest din Timișoara, 2012, capitolul IV, Periodicele interbelice, p. 101-164).

3. O inventariere a edițiilor cartofile realizată de unul dintre colecționarii acestora arată că, la rîndul lor, ilustratele cu Timișoara fuseseră inscripționate nu doar monolingv, în română, germană, maghiară, ci și plurilingv. Din totalul de 480, 106 ilustrate fuseseră tipărite cu text explicativ în limbile română și maghiară; 50 în limbile română, maghiară și germană; 15 în română și germană; 15 în maghiară și germană; una în germană și ebraică și una în esperanto. Multe dintre acestea indică nu numai o raritate cartofilă, cât mai ales o stare de spirit în care definitorii sînt interesul, recunoașterea și preocuparea cetățenilor pentru trăsăturile ce particularizaseră orașul comparativ cu altele ale României ori ale Europei interbelice (Thomas Mochnács, *op.cit.*).

4. Un respectabil segment al elitelor preluase și valorificase starea de suflet și de minte invocată, contribuind la afirmarea aspirațiilor segmentului mediu al locuitorilor. Este cazul unora dintre scriitorii cu o orientare cosmopolită, traducînd poezie sau proză dintr-o limbă într-alta³, experimentînd noi genuri literare. Între ei, Zoltán Franyó, Ilie Ienea, Ion Stoia-Udrea, Petru Sfetca, Robert Reiter/Franz Liebhardt, Virgil Birou, Viktor Orendi Hommenau, Anavi Ádám, József Méliusz, Nicolae Ivan, Mircea Șerbănescu, Károly Endre (vezi și *Le Banat. Un Eldorado aux confins*, Ediție de Adriana Babeți și Cécile Kovács házy, CIRCE, Université de Sorbonne, Paris, 2007).

---

³ Vezi Ion Luca Caragiale, *Az elveszett levél [O scrisoare pierdută]*. Fordította Kádár Imre; előszó Bánffy Miklós. (Román drámaírók könyvtára, nr. 1), Editura Erdélyi Helikon, Timișoara, 1926. (Révai Irodalmi Intézet Nyomdája, Budapest, [1926]); Áron Cotruș, *Holnap [Mâine]*, traducere de Pál Bodó, Editura Genius, [Timișoara], 1929; Viktor Orendi-Hommenau, *Literatur und Volkskunst der Rumänen [Literatura și arta populară a românilor]*. Selbstverlag des Verfassers, Temeswar, 1928; Mihai Eminescu, *Ausgewählte Gedichte [Poezii alese]*. Deutsche Übersetzung von Viktor Orendi-Hommenau. [Traducerea în germană de ...]. Verlag "Von der Heide", Temeswar - Timișoara, Rumänien, 1932; Zoltán Franyó, *A kárpáti harcokról [Despre luptele din Carpați]*. Budapest, 1915, cf. și varianta tradusă în germană de Zoltán Franyó, *Bruder Feind [Fratele dușman]*. Wien, 1916. ***; *Eine Herbstsymphonie rumänischer Lyrik [O simfonie de toamnă a liricii românești]*. [Trad. de Zoltán Franyó]. Arad, 1926. ***; *Rumänische Dichter. Eine Anthologie zeitgenössischer Lyrik [Poeți români. O antologie de lirică contemporană]*. Übers. und hrsg. von Zoltán Franyó, Editura, Genius, Timișoara, 1932. Ernst Toller, *Fecskekönny [Cartea rîndunelelor]*. [Traducere de Zoltán Franyó]. Editura Vrerea, Timișoara, 1935; Mihai Eminescu, *Der Abendstern [Luceafărul]*. [Traducere de Zoltán Franyó]. Timișoara, 1943.

5. Purtător al aceleiași stări de spirit a fost cercul artiștilor plastici ai Timișoarei, reprezentat de pictorii Catul Bogdan, Aurel Ciupe, Franz Ferch, Ioan Isac, Albert Krausz, Emil Lenhardt, Corneliu Liuba, Ioan Eminet, Julius Podlipny, Oskar Szuhaneck, Ștefan Szönyi, Albert Varga, Nándor Kora Korber, Alexandru Popp, precum și de sculptorii Andrei Gál, Ferdinand Gallas, Romul Ladea, Sebastian Rotschingk, Géza Rubletzky (cf. Adriana Pantazi, *Etape în istoria istoriografiei artei românești interbelice. Studiu de caz: Arad și Timișoara*. Rezumatul tezei de doctorat. Coordonator științific prof. univ. dr. Iacob Mârza, Alba-Iulia, 2012, p. 5).

6. Un accent și mai particularizant a fost generat de mediul muzical, cu deosebire de conservatorul din Timișoara, care a știut să valorifice mai bine decât oricare altă instituție bogăția de tradiții folclorice a regiunii Banat. Cei ce au dat consistență programelor sale de creație și de formare au fost violoncelistul Nicolae Papazoglu, profesorul de vioară Maximilian Costin, violoniștii Josif Pianezze, Béla Tomm, Eugen Cuteanu, Ludwig Farago și Josef Brandeis, compozitorii Guido von Pogatschnigg, Sabin Drăgoi, Tiberiu Brediceanu, Filaret Barbu, Alma Cornea-Ionescu, Zeno Vancea, Hermann Klee, Richard Carol Oschanitzky (apud Maria Bodó, *Creația bănățeană pentru pian în perioada interbelică*, Editura Marineasa, Timișoara, 2005, capitolul *Viața muzicală în perioada interbelică*, p. 101-118). Exemplele invocate mai sus devin argumentele potrivit cărora Timișoara anilor 1930 era rezultatul coabitărilor, al istoriilor plurale și interferente și nu al comunităților lingvistice trăind o viață paralelă una față de celalaltă.

În loc de concluzii

Centru cultural, industrial și comercial, Timișoara deceniilor interbelice avea un număr mare de școli, de ziare și reviste, de importante întreprinderi și organizații sociale. Avea o mișcare sindicală puternică și o burghezie liberală capabilă să patroneze viața social-economică în chip înțelept, păstrând un climat destins între angajați. Social-democrației îi era atașată cea mai mare parte a populației orașului și aceasta în pofida faptului că mișcările de stînga fuseseră socotite de autoritățile României potrivnice culturii și identității naționale. Nici vorbă de o simplă logică a reproducerii capitalului, dovadă extensia relațiilor dintre grupuri, dinamica impregnată domeniilor vieții practice, multiplicarea asociațiilor de breaslă, afirmarea artelor și sportului. În vreme ce ideologiile s-au radicalizat, rasismul și antisemitismul devenind referințe ale politicilor din România și din întreaga Europă, Timișoara a preferat să cultive trăsăturile opuse conflictelor, spiritul civic și condiția multi- și interculturală a cetățenilor săi. Aspirațiile unui segment majoritar al locuitorilor săi susțin observația potrivit căreia

istoria socială nu înseamnă simpla diviziune a muncii și a sistemelor statale. Reacțiile sociale non-economice joacă un rol fundamental în asemenea locuri, fiindcă ele reprezintă adevărata colectivitate istorică de indivizi (cf. Préface, Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Classe. Les identités ambiguës*, Editions La Decouverte, Paris, 1990, p.17). Ele se regăsesc în inițiativele amintitelor cluburi și asociații, în generozitatea industriașilor și a comercianților, în creațiile artiștilor și în ideile avangardiste ale scriitorilor, în politicile recunoașterii multi- și interculturale/interconfesionale promovate de instituțiile de învățământ reprezentative precum Liceul Piarist, Liceul Loga și Liceul Israelit. În cazul majorității cetățenilor, aspirațiile de viață și binele de obște întruchipaseră o autentică stare de spirit și stare de civilizație a Timișoarei anilor 1919-1940.

Articolul a fost publicat într-o primă variantă în revista "Timpul" (Iași), nr.9, 2012.